

forumZFD

Izdanje: 10 ~ 11/2018.

Balkan PERSPECTIVES

Časopis o suočavanju s prošlošću

**Izgradnja mostova
maštom i emocijama:
MOŽE LI UMJETNOST
LIJEČITI?**

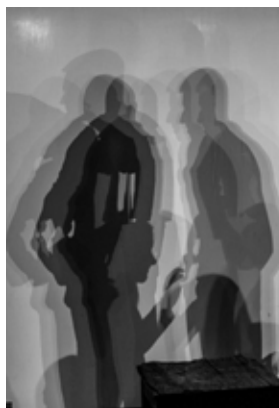
SADRŽAJ

03 UVODNI ČLANAK

04 VOX POPLI

05 VIJESTI & NOVOSTI

06 DANA BIJELIH TRAKA

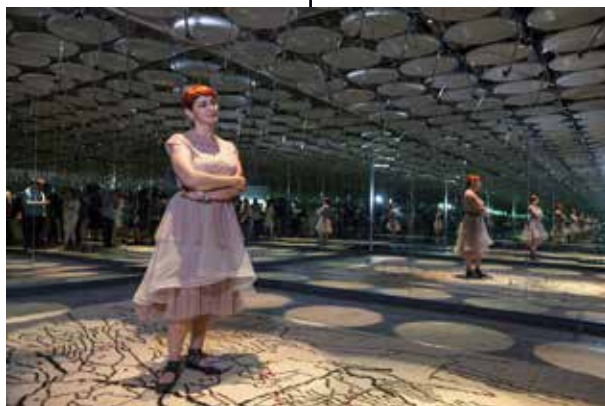

DA LI JE MOGUĆE
GOVORITI O
PROŠLOSTI A DA
SE U ISTO VRIJEME
NE GOVORI I
O SADAŠNJOSTI
I BUDUĆNOSTI?

08

UMJETNOST
SUOČAVANJA S
PROŠLOŠĆU

17

20
KAMPANJA
OKONČANJA
KRVNIH OSVETA
1990-1991
USMENA
HISTORIJA I
SJEĆANJE

12 EMOCIONALNO PRE SVEGA

14 IN SITU: INTERVJU S
BOJANOM STOJMENOVSKOM,
DIREKTORICOM FESTIVALA

24 IMAGINACIJA KAO
SREDSTVO ISTINE

26 BLAGO SKOPLJA:
STARA ČARŠIJA

UVODNI ČLANAK

Issue: 10

DRAGI ČITATELJI/ČITATELJKE,

Sa velikim zadovoljstvom predstavljamo 10. Izdanje časopisa *Balkan.Perspectives*: Izgradnja mostova maštom i emocijama. Može li umjetnost liječiti?

Kada se prošlost sastoji od proturječnih prikaza i tumačenja, pri čemu nijedan ne uvažava onaj drugi, kada institucije ne mogu ili ne žele prepoznati aktivnosti i posljedice prošlosti i narative koji proizilaze ili podupiru iste, kako osobe mogu ozdraviti? Gdje može početi pomirenje?

Iskustvo, trauma, rane – sve to je lično. Emocije i sjećanje su subjektivni. Nije ih moguće ostaviti postrani kod suočavanja sa prošlošću, jer igraju ključnu ulogu pri istom.

Pristrana ili nepristrana, umjetnost ne mora slijediti nikakva pravila – može otvarati teme za čiju raspravu inače možda ne bi postojala hrabrost da se o njima govori u javnosti.

Kao i kod sjećanja, koje može biti subjektivno i dozvoliti kreativan pristup ličnom ili kolektivnom sjećanju.

U ovom izdanju Borka Pavićević sugerira da umjetnost može graditi mostove, iako upozorava na to da ne može preuzeti punu odgovornost za ovaj zadatak i da to ne treba ni očekivati od nje.

Milena Popović piše o tome kako možemo koristiti maštu da bismo pronašli istinu kada činjenice izgube svoj značaj.

Jedina mogućnost prema Elmi Selman za suočavanje sa prošlošću je ukoliko se pri tome na umu ima i

sadašnjost i budućnost, uz primjer izvedbene umjetnosti i dinamike koju ona stvara kod svakog gledaoca koji može interagirati sa izvedbom samo na osnovu svog vlastitog iskustva i tumačenja.

Bojana Stojmenovska govori o festivalu umjetnosti InSite u Skoplju i o tome koliki potencijal umjetnost ima da pobija stereotipe.

Eremire Krasniqi, baveći se usmenom historijom Kosova, opisuje utjecaj pričanja ličnih priča i upućuje na nedavnu izložbu vezanu za Kampanju za okončanje krvnih osveta u periodu od 1990. do 1991.

Nadalje, naše deseto izdanje bavi se utjecajem kosovskih umjetnika koji nastoje koristiti umjetnost kako bi dali glas preživjelima i razmišljali o dijelu historije koji se najvećim dijelom ignorira; ilustrirani strip bavi se 'Danom bijelih traka' posvećenim sjećanju na djecu ubijenu u Prijedoru između 1992. i 1995. godine; a Stara čaršija u Skoplju prebaciti koristi se kao metafora za istinsku raznolikost života u glavnom gradu Makedonije.

Umjetnost i sjećanje osiguravaju platformu za pojedince i teme o kojima se inače ne bi govorilo – oni omogućavaju dekonstrukciju prošlosti i onoga što se smatra 'normalnim' i navode na autentičnu, ljudsku reakciju. Umjetnost je ranjiva, i zbog toga tako moćna. Možemo li se na dubljoj razini baviti prošlošću, kroz naše emocije, našu podsvijest, i koračati ka pomirenju?

Nadamo se da ćete uživati u ovom izdanju časopisa *Balkan.Perspectives*.

Sretni praznici!

Vanessa Robinson-Conlon
Glavna urednica

KAKO UMJETNOST MOŽE PODRŽATI PROCES POMIRENJA?

BOSNA I HERCEGOVINA

S obzirom na to da sam cijeli život povezana s različitim vrstama umjetnosti, poput filma, teatra, slikarstva, muzike, apsolutno vjerujem da je umjetnost izuzetno važan diplomatski medij za prevazilaženje razlika i prolazak kroz katarzu. Dosta ljudi osjeća se komotno razgovarati direktno o traumama. Umjetnost može učiniti to za njih i pomoći im u tom procesu. Jedan od sjajnih primjera za to je, recimo, predstava "Hipermezija" Selme Spahić koja govori o ratu na jedan drugačiji način, gdje se niko ne osjeća napadnut, a svako pokušava shvatiti perspektivu osobe koja je bila na suprotnoj strani.

A.T. (40)

Da bi umjetnost bilo šta mijenjala, ona mora biti dobra, a ne parola. Umjetnost mijenja čovjeka u susretu s njom i nema dvojbe da posljedice ozbiljne, angažovane umjetnosti mogu biti u službi suočavanja društva sa svojim najvećim traumama.

A.B. (37)

Kulturu danas još samo naivni potcjenjuju. Ona se smatra jednim od značajnijih instrumenata pomirenja i održavanja mira. Umjetnici progovaraju i onda kada društva kao cjeline to nisu u stanju, i svojim umjetničkim djelima pokreću javne diskusije, dižu prašinu, otvaraju nove prozore te polja dijaloga. I kada političari ne mogu pronaći načine da komuniciraju, kultura i umjetnost to mogu. Nerijetko su baš umjetnici, možda čak zbog svoje beskompromisnosti, bili svjetiljke koje su "obasjavale put" u mračnim vremenima.

H.S. (35)

KOSOVO

Suprotno od ekonomije, umjetnost je po meni jedna od onih oblasti koja nudi ogromne prilike i slobode kako bi se potaklo i ohrabrilu na pomirenje. Umjetnost kao način izražavanja najjačih emocija, iskustava i mašte može biti alat koji okuplja, a ne dijeli ljude. To se najbolje može učiniti tako što će se umjetnost koristiti za povezivanje a ne dijeljenje ljudi, bilo da su Albanci, Srbi, Romi ili Goranci. Zatim, umjesto da pokušavamo "ignorirati" našu etničku pripadnost, možemo koristiti različite oblike umjetnosti kako bismo shvatili i prihvatili kako pripadnost određenoj etničkoj grupi oblikuje naše iskustvo i narativ. Mislim da je vrlo važno biti svjestan predrasuda i raditi na njihovoj razgradnji, a umjetnost može biti odlična platforma za to.

G.R. (24)

Tokom zadnjih 30 godina umjetničke izložbe i drugi kulturni događaji koji su se odvijali između Srbije i Kosova mogu se nabrojati na prste jedne ruke! Jednom je jedan stariji Srbin odgovorio na moje pitanje zašto je nacionalna cesta koja povezuje Kosovo i Srbiju zanemarena i zašto nisu vršene investicije u nju

preko 30 godina rekavši: "Da smo gradili ceste da nas povezuju, ne bismo vodili ratove, ratove koji su uništili sve što je ikada bilo dobro između nas!" Ja skupljam hrabrost da dodam kako da smo napravili "mostove" da nas povezuju ne bismo uništili sve oko nas. Kada u određenom prostoru (kulturnom, političkom, društvenom) nema kulture, onda na njeno mjesto dolazi nekultura. I obrnuto: tamo gdje je kultura, nema mjesta nekulturi!

Mehmet Behluli (umjetnik i profesor umjetnosti)

Moć umjetnosti leži u umjetničkoj slobodi izražavanja. Umjetnost ne podliježe političkim ograničenjima i ne treba biti politički korektna: umjetnost ima slobodu da govori.

L.M. (27)

SRBIJA

Teško je utvrditi tačnu vezu ili meru u kojoj umjetnost može da doprinese pomirenju. Legitimno je i pitanje zašto bi to bio zadatak umjetnosti. Ipak, zasnovana na univerzalnim ljudskim vrednostima, umjetnost skoro "intuitivno" radi u prilog pomirenju. Dodatno i zbog toga što je česta umetnička praksa angažman ka boljem i pravednijem društvu od onog u kome umetnici stvaraju. Nesporo je da na primer književnost, film, teatar imaju moć da prenesu činjenice, povećaju znanje o određenim događajima i fenomenima, a da istovremeno deluju na emocije svoje publike, čineći je empatičnom, senzitivnijom. Retko šta kao umjetnost omogućava da svet vidimo očima drugog, a razumevanje tuđe perspektive, osećanje tuđeg bola neophodne su pretpostavke pomirenja. Ili bar osećanja stida zbog onog što se u naše ime činilo drugima. Tu umjetnost, verujem, ima retku moć.

Staća I. (39)

Termin *pomirenje* je toliko puta na pogrešan način upotrebljen, stavljan u kontekste koji apsolutno ne reflektuju i potpuno su otrgnuti od svakodnevnih životnih problema ljudi koji na ovim prostorima žive zajedno već preko dvadeset godina da je praktično potpuno izgubio svoj neki primarni značaj. U isto vreme on je i veoma bitan jer, za prostore na kojima su se dogodili neki od najstravičnijih zločina nakon Drugog svetskog rata na prostoru Evrope, pitanje suživota nameće kao osnovno. Pitanje je ipak ko se s kim treba miriti i pod kojim uslovima. Umjetnost se tu često koristi kao sredstvo za ostvarivanje raznih projektnih zadataka i opravdavanje sredstava uložениh u razne institucije kojih je, složićemo se, bilo onoliko nakon završetka ratova. Zato je i došlo do totalne devalvacije tog termina. Umjetnost u tom kontekstu ne može doprineti tim procesima, jer je situacija takva da su političke elite dobro saradivale još tokom samih sukoba, pa je s tim u vezi i danas slična situacija. Umjetnost bi zapravo trebalo da radi na rušenju konsenzusa i stvaranju sukoba. Pre svega mislim na društvene antagonizme i rušenje dogovora među političkim elitama koje besprekorno funkcionišu.

Vladimir M. (37)

Jedino kritički orijentisana i društveno angažovana umetnost može da podstakne pomirenje. Zato što upravo takva umetnost i takvi umetnički izražaji preispituju i "raskrinkavaju" dominantne nacionalističke narative, usadene mitomanske i ratnohuškačke ideje, i participativna je po samoj svojoj prirodi. Participativna umetnost je inkluzivna, povezuje ljude i zajednice, i teži ka prevazilaženju stereotipa i predrasuda te na taj način doprinosi "rušenju" zidova između različitih strana u konfliktnim i postkonfliktnim društvima.

Srdan H. (31)

MAKEDONIJA

Različiti aspekti ljudskih aktivnosti na stvaranju vizuelnih, zvučnih i izražajnih artefakata ili jednostavno rečeno umjetničkih djela putem kojih možemo izraziti imaginacijske, konceptualne ili tehničke vještine definiraju se kao umjetnost. Njena glavna svrha je da bude cijenjena prema bezvremenoj ljepoti i emocionalnoj snazi kojom svaki posmatrač otvara nove horizonte i gradi mišljenja koja nikada ranije nije imao. Kreativnost je moć koja može izbrisati prošlost, promijeniti *status quo* i pronaći novi potencijal. Jednostavno rečeno, kreativnost je moćan čin. Umjetnici su glasovi marginaliziranih grupa u društvu – oni odražavaju društvene, kulturne i političke veze svoga vremena i predlažu nove i alternativne načine za budućnost, što zajednicu ohrabruje da razmišlja, bori se i radi za bolje sutra. To dovodi do neraskidivih veza između obožavatelja umjetnosti i dovodi do nesvesne harmonije emocija, što se odražava na sve njene obožavatelje. Umjetnost je uvijek na strani podrške, otpora, svijesti i revolucije. Ona je uvijek na strani mira i pomirenja.

Sashka J. (27)

Umjetnost igra važnu ulogu u kulturi određenog društva i može predstavljati most koji će povezati to društvo s drugim dijelom svijeta. Ja bih odvojio muziku kao u najvećoj mjeri komercijalno eksploatiranu granu umjetnosti, tj. kliše da muzika ne poznaje granice. Pronalaskom zajedničkog jezika možete prenositi važne poruke od jedne do druge strane. Međutim, najveća greška koja se može napraviti jest naglašavanje etničke pozadine izvođača. Nakon određenog perioda "nepoznavanja" te informacije, ona će postati irelevantna i neće više biti problematična. Na taj način će naglasak biti na izvođaču i njegovoj/njenoj muzici (umjetnosti). Isto važi i za druge pravce, poput fotografije, slikarstva, pozorišta itd. Naglasak treba biti na njenom/njegovom radu, a ne na etničkoj pripadnosti.

Krsto B. (28)

Umjetnost je medij putem kojeg određena osoba izražava ne samo svoju kreativnost nego i svoje emocije, nade, strahove. Umjetnost može biti oštra, praviti podjele, ali isto tako može biti smirujuća i inspirirati. Na osnovu tumačenja umjetnosti možemo postići pomirenje tako što ćemo sagledati tuđu perspektivu. Stavljanje u poziciju drugih često može dovesti do suočavanja sa stvarnošću, a upotreba umjetnosti nas može potaći da razmišljamo na kritički način i vidimo borbu druge osobe, što nas navodi na kompromis i pružanje ruke za mir. To se može desiti u slučaju dviju osoba, dviju grupa u konfliktu, ili čak dviju nacija. Ipak, umjetnost može biti moćna u svojoj potrazi za svojim obožavateljima

Evgenija F. (25)

VIJESTI & NOVOSTI

"HOLOKAUST" AUTORICE MIRJETE QEHAJA

 @MirjetaQehajaOfficial

Mirjeta Qehaja, mlada umjetnica sa Kosova, imaće svoju drugu samostalnu izložbu slika u Umjetničkoj galeriji Univerziteta u Prištini u periodu od 3. do 16. decembra 2018. Mirjana naslovom "Holokaust" i svojim slikama potiče na razmišljanje o marginaliziranim i oprimiranim društvenim grupama, uključujući osobe iz različitih etničkih grupa, osobe sa invaliditetom i pripadnike LGBTI zajednice. Umjetnica nastoji "povući paralelu između situacije po pitanju rasizma u to vrijeme i savremenog vremena u kojem živimo sada" i "potaći na radoznalost i stvaranje novog znanja o raznolikosti na Kosovu i na svijetu, kao i pozitivne promjene za nošenje sa različitim međuetničkim situacijama".

IZLOŽBA ĆE BITI POSTAVLJENA U UMJETNIČKOJ GALERIJU UNIVERZITETA U PRIŠTINI U PERIODU OD 03. DO 16. DECEMBRA 2018.

ROLLING FILM FESTIVAL, 5. IZDANJE, 13.-16. NOVEMBAR

Rolling film festival se održao u periodu od 13. do 16. novembra 2018., završivši svoju petu godinu podrške umjetničkom izražaju Roma. Cilj mu je "borba protiv jednostranih stereotipa o 'Ciganima' u medijima, predstavljajući šareniju i potpuniju sliku o Romima, u okviru njihovih porodica, na radu, kroz umjetnost i u različitim zemljama u koje su ih točkovi njihovih kola odveli". Ovaj festival slavi Rome i nudi mjesto koje je svečano, dinamično i transformativno. Rolling film festival je jedini kosovski filmski festival koji se fokusira konkretno na pričanje priča o romskim zajednicama na Kosovu i širom svijeta. Pored prikazivanja preko 150 filmova i izgradnje baze podataka sa više od 400 filmova, uključivao je oko 2.000 mladih u programe ljudskih prava u kosovskim srednjim školama i proizvedeno je 56 kratkih filmova u okviru radionica evropskog filma Cikore Filmja. On je ponudio prostor mladim kosovskim romskim redateljima da naprave svoje prve filmove koji su dobili 5 nagrada na festivalima širom Evrope.

IZVOR:
ROLLINGFILMFESTIVAL.ORG /
ROMA VERSITAS

DAN BIJELIH TRAKA

MESSI JE
BOLJI OD
RONALDA.

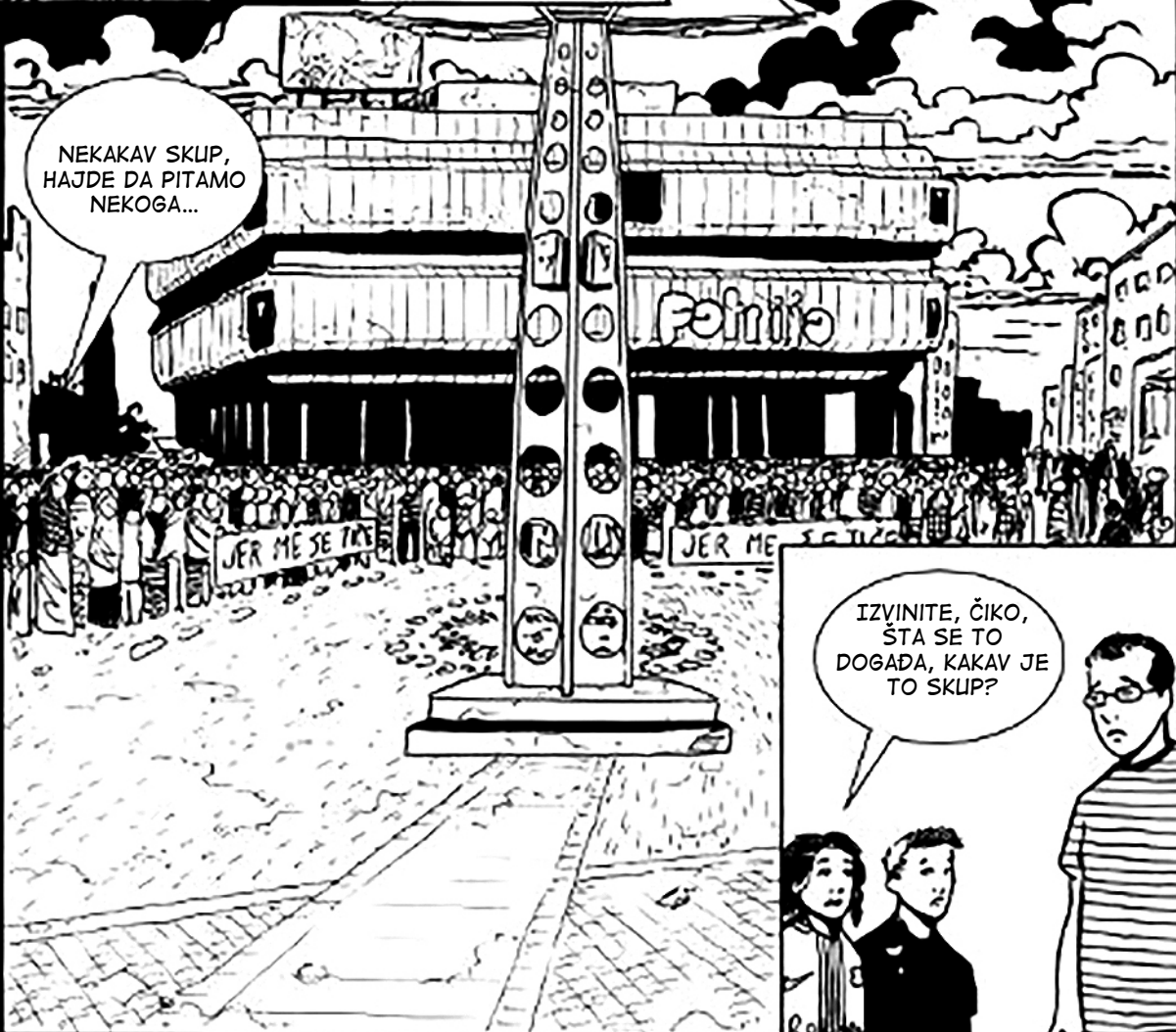
MA NE MOŽEŠ
IH POREDITI, ALI
MISLIM DA JE IPAK
RONALDO BOLJI.

ŠTA SE
TAMO
DEŠAVA?

NEKAKAV SKUP,
HAJDE DA PITAMO
NEKOGA...

IZVINITE, ČIKO,
ŠTA SE TO
DOGAĐA, KAKAV JE
TO SKUP?

INICIJATIVA "JER ME SE TIČE" ORGANIZUJE OVAJ SKUP KAO GLAS BORBE PROTIV DISKRIMINACIJE I NEGRANJA CIVILNIH ŽRTAVA RATA BILO GDJE U SVIJETU. BIJELA TRAKA JE SIMBOL DISKRIMINACIJE I STRADANJA GRAĐANA PRIJEDORA TOKOM PROŠLOG RATA.

JESI LI GLEDAO ZVIJEZDE GRANDA SINOĆ? BILO JE GUSTO...

VEČERAS FARMA, IZBACIVANJE...

ICH VERSTEHE ES NICHT. WAS FÜR EIN CHAOS IST DAS?

I TAKO SE 31. MAJ OBILJEŽAVA KAO DAN BIJELIH TRAKA KAKO BI SE DALA PODRŠKA IZGRADNJI SPOMENIKA ZA 102 UBIJENE DJECE U PRIJEDORU.

I DALJE MI NIJE SVE POTPLNO JASNO.

NI MENI.

IDEMO NA FLIBBAL!

"MOŽDA OVAJ MOST MOŽE BITI DOBAR SPOMENIK UBIJENOJ DJECI U PROŠLOM RATU. MOST SJEĆANJA NA UBIJENU DJECU PRIJEDORA."

TRIDESET I PRVOG MAJA 1992. GODINE VLASTI BOSANSKIH SRBA U PRIJEDORU PUTEM LOKALNOG RADIJA IZDAJU NAREDBU NESRPSKOM STANOVNIŠTVU DA OBILJEŽI SVOJE KUĆE BIJELIM ZASTAVAMA ILI ČARŠAFIMA. VOZILA S RAZGLASOM I KURIRI Prenoše naredbu da pri izlasku iz kuća stave bijele trake oko rukava. OD 2012. GODINE INICIJATIVA "JER ME SE TIČE" OBILJEŽAVA OVAJ DAN KAO DAN BIJELIH TRAKA I KAO ZNAK BORBE PROTIV NEGRANJA ZLOČINA NAD CIVILIMA BILO GDJE U SVIJETU, ALI I KAO PODRŠKU RODITELJIMA UBIJENE DJECE ZA IZGRADNJU SPOMENIKA ZA 102 DJECE UBIJENE U PERIODU 1992-1995. DOGAĐAJI U PRIJEDORU IZ TOG PERIODA DETALJNO SU OPISANI U PRESUDAMA MEĐUNARODNOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU. ZA ZLOČINE U PRIJEDORU DO SADA JE PRED MEĐUNARODNIM SUDOM ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I SUDOVIMA U BOSNI I HERCEGOVINI POKRENUT PROCES ZA VIŠE OD 150 OSOBA. UBIJENO JE ILI NESTALO 3.176 CIVILA I RATNIH ZAROBLJENIKA, A MASOVNE GROBNICE I TIJELA UBIJENIH JOŠ LVIJEK SE PRONALAZE.

DA LI JE MOGUĆE GOVORITI O PROŠLOSTI A DA SE U ISTO VRIJEME NE GOVORI I O SADAŠNOSTI I BUDUĆNOSTI?

ELMA SELMAN

Elma Selman, rođena 1983. u Prijedoru (Bosna i Hercegovina), trenutno živi i radi u Sarajevu. Završila je Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za psihologiju, sa završnom tezom Odnosi između umjetnosti i psihoterapije u art terapiji. Nakon toga upisuje Nomad plesnu akademiju (2008), program savremenog plesnog obrazovanja, i MA u ljudskim pravima i demokratiji u Jugoistočnoj Evropi, sa završnim radom Može li prošlost proći? Uloga pozorišta u suočavanju s prošalošću na Zapadnom Balkanu (2014). Licencirana je Gestalt psihoterapeutkinja. Radi i djeluje kao psihoterapeutkinja, umjetnica i aktivistkinja.

FOTO KREDITI: ELMA SELMAN

Parafrazirajući Idith Zertal (1998), mi se nikada ne bavimo samo prošlošću, nego manifestacijama i (zlo)upotrebama, najčešće politički motiviranim, te prošlošću u sadašnjosti i načinom na koji ona određuje budućnost. Samim tim, suočavanje s prošlošću nije samo bavljenje onim što se u prošlosti desilo, nego i kako je ta prošlost kreirala našu sadašnjost i kako formira naše viđenje budućnosti, te upravo iz tog razloga nije moguće samo “ostaviti prošlost da bude prošlost”, na što mnogi političari s naših prostora u svojim predizbornim i dnevopolitičkim govorima često pozivaju. Kako je moguće razmišljati o budućnosti bez bilo kakvih referenci? Te reference mogu ići u smjeru reagovanja na prošlost i sadašnjost na direktan način, baveći se konkretnim događajima, ali isto tako mogu ići u smjeru potpunog negiranja i odmicanja, sa željom da se kreira potpuno drugačija socijalna, ekonomska, politička ili druga situacija.

Referenca je uvijek prisutna. Suočavanje s prošlošću sveobuhvatan je proces koji seže od institucionalnih pristupa do individualnih akcija i može obuhvatiti svako ljudsko djelovanje. Jedan od pristupa je svakako i umjetnost, za koju je moguće reći da predstavlja primjer (zajedno s terminom suočavanje s prošlošću) Wittgensteinova (Philosophical Investigations, 2004) koncepta jezičke igre (Language Game), gdje umjetnost ima onoliko definicija koliko i pokušaja definiranja i konteksta u kojim se riječ koristi.

No, da zaigramo (jezičku) igru. Umjetnost ima politički potencijal zbog činjenice da i umjetnost i politika dijele istu sferu, one su fenomeni koji zahtijevaju prisutnost drugih. Fokusirajući se na izvedbenu umjetnost, predstave i performansi se izvode u prisutnosti mnoštva, publike u pozorištu, galeriji, ili na javnim površinama, te upravo tu leži potencijal izvedbene umjetnosti. Mnoštvo javne sfere služi kao zaštitnik od ujednačenosti ideološkog pristupa i značajno se razlikuje od javnog mišljenja koje je društvena konstrukcija generalizacije. U procesu suočavanja s prošlošću ova sfera olakšava i omogućava da se pojedinačne životne priče dijele i uključe u raspravu o prošlosti u kojoj se prošlosti može dati značenje i kao takvo, kao sjećanje, služiti kao vodič za budućnost.

Prošlost Zapadnog Balkana ima različita tumačenja i različite "istine", koje su obično sukobljene. Značenje prošlosti uniformisano je u nacionalističkoj ideologiji, koja ga preoblikuje prema potrebama političkog dnevnog reda, gdje gotovo da nema prostora za otvorenu raspravu. Suočavanje s prošlošću ima uobičajen smjer, gdje se žrtve i preživjeli koriste kao objekti i gorivo za očuvanje vladavine političkih oligarhija.

Mogućnost da se iznese priča, viđenje, ili postavi pitanje, i da svaki član publike, kroz svoje iskustvo odnosno filter sazdan od iskustava, doživi ili na bilo koji način bude

dotaknut onim što vidi, osjeti i čuje, čini izvedbenu umjetnost načinom da se bavi komplikovanim socioekonomskim i političkim stanjem u kojem živimo. U Bosni i Hercegovini, u kojoj je prošlost sveprisutna, umjetnost nalazi načine da se bavi temama koje živimo, da se kroz dokumentarni ili fikcionalni pristup "suoči" s prošlošću u nadi i sa željom izgradnje konstruktivnog društva koje je spremno graditi, za sada samo floskulu, bolju budućnost.

U vlastitoj praksi, kao autorica i kao gledateljica, pronalazim tri osnovna načina na koje se izvedbena umjetnost bavi prošlošću (sadašnjošću i budućnošću).

Prvi pristup podrazumijeva postavljanje pitanja i pozivanje na odgovornost vladajućih političkih elita koje su u proteklom poslijeratnom periodu onemogućavale otvorene rasprave o prošlosti. Izvedbena umjetnost poziva na odgovornost za zaustavljanje otvorene rasprave i manipulaciju prošlošću za političke agende. Onemogućavanjem rasprave u prisutnosti mnoštva okupljenog u javnoj sferi ne može se postići razumijevanje i dati značenje prošlosti, što posljedično dovodi do viktimizacije i objektivizacije članova društva, a što dalje rezultira nedostatkom mogućnosti da sjećanje služi kao vodič, a ne kao gorivo za političke manipulacije. Drugi pristup bavi se upravo žrtvama i svjedocima proteklog rata i načinom na koji oni utiču na generacije rođene nakon rata. Objektivizacijom žrtva nužno gubi svoju subjektivnost, iz čega proizlaze najmanje dvije implikacije – jedna je to što se kao objektima i brojevima žrtvama može lako manipulirati i zloupotrijebiti ih za već spomenute političke agende, dok je druga da se objektivizacijom žrtve lišavaju mogućnosti djelovanja politički jer politička akcija preuzima individualnu akciju i odgovornost. Izvedbena umjetnost može pridonijeti re-subjektivizaciji žrtava, preživjelih i svjedoka kroz

prostor predviđen za
životne priče koje će biti ispričane i
dijeljene u javnoj sferi.

Na taj način doprinosi se procesu ozdravljenja žrtava, preživjelih i svjedoka, s jedne strane, dok im se pomaže da ponovno prihvate položaj subjekta, i kao takvi mogu politički djelovati, s druge strane. U tom se procesu pojavljuje empatija i solidarnost, solidarnost koja nije proizvod generalizacije ili uniformnosti nacionalističkih ideologija, već prihvatanja ličnih životnih iskustava koja zajedno govore o prošlim događajima.

Treći pristup podrazumijeva prividan odmak od prošlosti okretanjem ka i imaginacijom budućnosti. Kako mi to želimo da živimo? Šta je to što bi nas učinilo sretnima i zadovoljnim u socijalnom, ekonomskom ili političkom kontekstu? Koje su to vrijednosti koje želimo prenijeti u budućnost? Ova i slična pitanja također govore o onome što živimo, što kritikujemo, i kako se u ovoj državi i društvu osjećamo, te pretpostavlja društvenu angažiranost *par excellence*, gdje se utire put da sjećanje i iskustvo služe kao vodič za budućnost.

U posljednjem projektu, teatarskoj predstavi "Hajđekud", rađenoj s učenicima i učenicama srednjih škola iz Prijedora, participativnim pristupom istraživala se tema budućih sjećanja. Participativni pristup radu omogućio je prostor i vrijeme u kojem su se kroz smijeh, zabavu, ali i ozbiljnost i predanost ispisivali dijalozi, odigravale scene grupne i individualne amnezije, odnosa društva prema njihovim generacijama, kao i vrijednosti koje žele da popločaju njihove puteve.

Autori predstave su učenici i učenice. Sam proces uveo je horizontalnu metodologiju, gdje su se, uz pomoć fasilitatora/ica, uloga koje su imali nastavnici/ce i profesori/ce prijedorskih osnovnih i srednjih škola, otvarale teme za koje učenici i učenice smatraju da govore o njihovim generacijama, odnosu sa starijim generacijama, te njihovoj ulozi u društvu.

Mnogo toga se zaboravlja, nekad prosto jer vrijeme prolazi, a nekada jer je tako lakše. Ima i tema koje se u Prijedoru ne zaboravljaju, ali se o njima i ne priča. U toku procesa stvaranja predstave 25 učenika i učenica srednjih škola iz Prijedora prolazilo je kroz radionice filma, pozorišnog pokreta, radili su na tekstu, glasu, scenografiji, kostimu, i osmislili predstavu koju su iz zabave nazvali "Hajđekud" (skraćeno od Hajde! Gdje? Kuda?).

Umjetnički radovi, predstave, performansi služe i kao vrsta privremenih spomenika koji se iznova dižu u podneblju gdje zvanična memorijalizacija predstavlja još jedan izvor sukoba konfrontirajućih nacionalističkih ideologija.

Prethodne izjave o ulozi i snazi umjetnosti u suočavanju s prošlošću izgledaju pretjerano optimistično i romantizirano, a možda i jeste tako ako su promatrane kroz lanac potrošačkog društva, gdje sve treba imati ekspresne rezultate. No, ako se promatra kroz prizmu akcija i reakcija, gdje "svaka akcija ima reakciju i gdje je svaki proces uzrok novim procesima" (Arendt, 1959), tada je izložen potencijal izvedbene umjetnosti.

Umjetnost mijenja i utiče na pojedince i društvo prvenstveno na podsvjesnom i intimnom nivou, a tek naknadno na društvenom i političkom. U kojoj mjeri, vrlo je teško reći, ali da svakako ostavlja traga i otvara (barem) mikroprostore za dijalog ne može se poreći.

EMOCIONALNO PRE SVEGA

BORKA PAVIĆEVIĆ

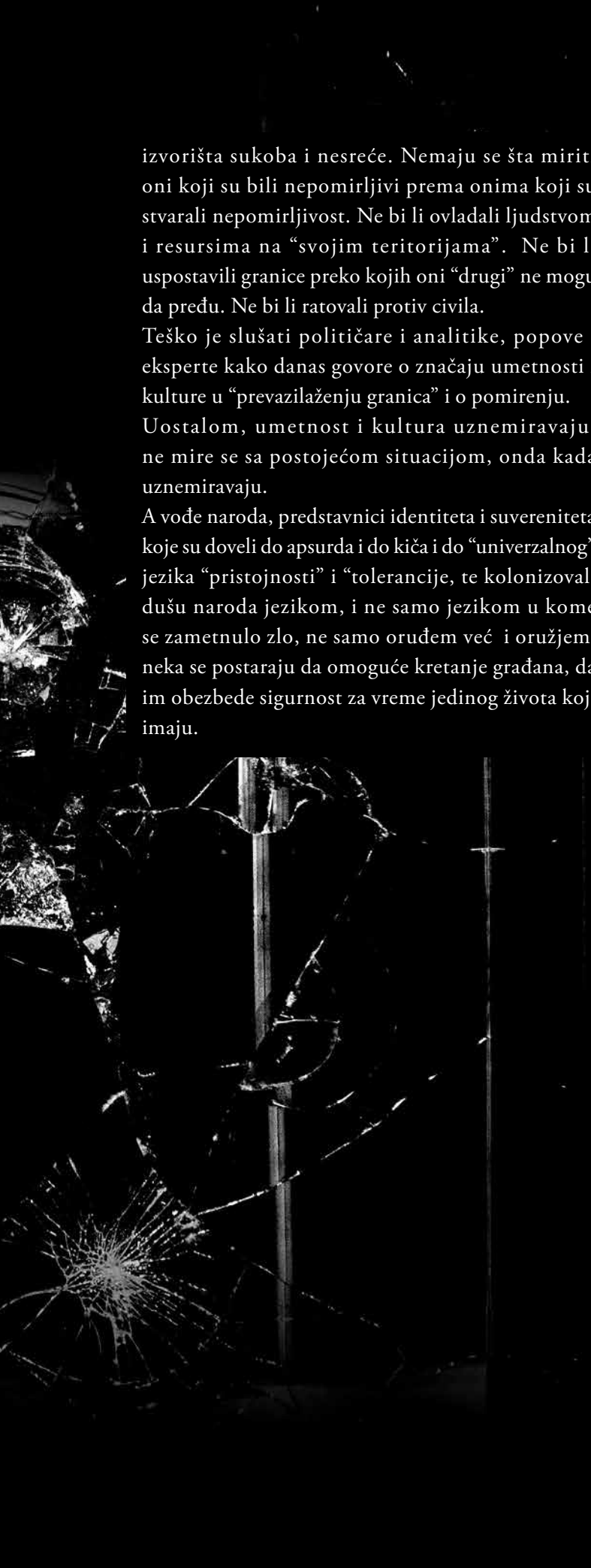
Dramaturškinja, umetnička direktorka Beogradskog dramskog pozorišta, smenjena zbog javnog i političkog delovanja (1993. godine). Osnivačica i direktorka Centra za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu (od 1994. godine). Dramaturškinja u pozorištima u Zenici, Splitu, Skoplju, Ljubljani, Subotici i Beogradu (1978-1991). Dobitnica nagrade "Hirošima" Fondacije za mir i kulturu 2004, nagrade "Osvajanje slobode" koju dodeljuje Fondacija "Maja Maršićević Tasić" 2005. godine, Ordena legije časti Republike Francuske 2002. godine i nagrade "Ruts" Evropske kulturne fondacije za 2009. godinu.

Ono što mi se čini veoma važnim jeste jezik kojim govorimo o suočavanju sa prošlošću, kojim operišemo u "zajednicama sećanja". Ovi pojmovi traže novi jezik, "šifrovani" ili "projektantski jezik" umrtvljuje i otuđuje i najbolje namere. Reči ne smeju da "izgube nevinost" (Sartr), inače čitavo razmišljanje i delovanje, misao i akcija, postaju rutinski, često i kontraproduktivni po ono za šta se zalažu. Mnogo je "mrtvozornog" u načinu na koji se ispevava jedan složen i komplikovan proces saznanja i osećanja. Naše je da komplikujemo stvari, a ne da ih pojednostavljujemo, zato što u suprotnom eto dogmatizma, a onda i do odbijanja sadržaja. Ne možemo se "služiti" postojećim i zadatim, posebno ne repetacijom opštih mesta, kao i jezikom međusobnog šifrovanog sporazumevanja. Jer na taj način odbijamo one koje želimo da privučemo, inspirišemo ih da pronalaze vlastiti jezik za otvaranje diskusije, procepa, konfrontacije, to jeste društvenosti. Prostori "zajednice sećanja" su prostori društvenosti, čiji je temelj pojedinac, individua, čovek koji ne sudi, već misli i oseća. Oko suočenja sa prošlošću postoji dogovoreni

jezik, koji na kraju postaje konvencionalan, pa time i neuzbudljiv. Isuviše je moralizma u našim nemoralnim društvima.

Ne uočavajući dugo ulogu umetnosti i kulture kada je reč o ljudskim pravima, o demokratiji, kao uostalom i u ekonomiji, saveznici međunarodni i ovdašnji u isticanju ovih vrednosti, temeljnih, u poslednje vreme prepoznali su da tamo gde pravo i njegove institucije ne mogu samostalno da biju bitke umetnost i kultura mogu da nadomeste ono što oni ne mogu da postignu. Poštovanje ljudskih prava, pomirenje i izvesnost života građana. Te je umetnost ta koja zida mostove. Jer u njoj postoji mogućnost katarze, ili se katarza postiže umetničkom produkcijom, stvaralaštvom.

Morali bismo da utvrdimo ko se zapravo sa kim miri. I čija je odgovornost rat, nasilje, etničko čišćenje, genocid, urbicid, knjigocid i kulturocid. To svakako nisu stvaraoci i aktivisti koji su kritički svih ratnih godina i godina nastavka rata drugim sredstvima "kritikom svega postojećeg" doveli u pitanje ideologije nacionalizma kao

izvorišta sukoba i nesreće. Nemaju se šta miriti oni koji su bili nepomirljivi prema onima koji su stvarali nepomirljivost. Ne bi li ovladali ljudstvom i resursima na “svojim teritorijama”. Ne bi li uspostavili granice preko kojih oni “drugi” ne mogu da pređu. Ne bi li ratovali protiv civila.

Teško je slušati političare i analitike, popove i eksperte kako danas govore o značaju umetnosti i kulture u “prevazilaženju granica” i o pomirenju.

Uostalom, umetnost i kultura uznemiravaju, ne mire se sa postojećom situacijom, onda kada uznemiravaju.

A vođe naroda, predstavnici identiteta i suvereniteta koje su doveli do apsurdna i do kiča i do “univerzalnog” jezika “pristojnosti” i “tolerancije, te kolonizovali dušu naroda jezikom, i ne samo jezikom u kome se zametnulo zlo, ne samo oruđem već i oružjem, neka se postaraju da omoguće kretanje građana, da im obezbede sigurnost za vreme jedinog života koji imaju.

Građanstvo, pasoš, sigurnost za one koji ne pripadaju većini u odgovornosti su vlasti u državama na Zapadnom Balkanu, i, sve izvesnije, ne samo na Balkanu, ne samo na Balkanu kao varvarskom. I neka ne govore, svi agitpropovci, ministri kulture i ostali činioци na vlasti, duhovnoj i fizičkoj, ideološkoj i formalnoj, da umetnost “zida mostove”. I neka se ne debarasiraju odgovornosti time što će je prebaciti na umetnost i kulturu, zadužiti ih za pomirenje.

Umetnost zida mostove tako što dovodi u pitanje fašizme (manje ili više fašizma) i desnicu koja nije “tekovina” samo na “Zapadnom Balkanu”, ni u “regionu”, već steže i Evropu i Ameriku, sve čvršće i čvršće, sve katastrofičnije i katastrofalnije, upravo ratujući protiv ljudskih prava i slobode stvaralaštva.

Najprogonjeniji su oni umetnici koji dovode u pitanje “svoje” te imaju legitimitet i legalitet da dovedu u pitanje i sve “druge”. Primeri su brojni i gromoglasni. Veličanstveni i “skandalozni”, provokatori, viču im sa svih strana.

Kažu kako živimo u postčinjeničnom svetu. I ne samo zbog toga što su činjenice ono što se dogovorimo da one jesu, već su to i interpretacije, nada da se nešto može dokazati, da će dokument biti to što može građanstvo suočiti sa prošlošću koja je sadašnjost, očigledno nije uporište tog procesa, procesa suočenja.

Nema uveravanja, nema istine, nema krucijalnog dokaza ko je izvršio prevrat u ime pravde, traume i žrtve. Što nikako ne znači da činjenice ne treba ponavljati, i ponavljati.

Emocionalnost je bliža otkriću, suosećavanje može doneti mir i solidarnost onih koji, pomireni u otporu, narušavaju mir agresora. Emocionalnost pre svega.

U tom smislu umetnost jeste imanentna zajednica sećanja i suočenje sa porazom i veličinom čoveka. Ono što nam nedostaje, svakoga dana i svuda, jeste smisao za veličinu i sposobnost divljenja. I sa tim se treba suočiti.

Intervju s Bojanom Stojmenovskom, direktoricom festivala

SIMONA
ATANASOVA

In Situ je prvi međunarodni umjetnički festival svoje vrste u Skoplju na kojem umjetnici iz Makedonije i svijeta mogu izložiti svoje radove u okviru triju sekcija – likovnih umjetnosti, dizajna i arhitekture.

Direktorica festivala Bojana Stojmenovska kaže da festival pojedincima daje priliku da se suoče s prošlošću upotrebom prostora, publike i konteksta koji nudi izložba kako bi se omogućili djelovanje, komunikacija i interakcija.

Ove godine izložba se održavala od 13. do 15. septembra u Omladinskom kulturnom centru (MKC), a predstavljani su radovi više od stotinu umjetnika.

Kako ste došli na ideju da organizirate ovakav jedan festival? Šta je bio poticaj i kako se on razvio tokom godina?

Kada sam počela s organizacijom ovog festivala, shvatila sam da je jedna od odlika Skoplja bila tendencija da razdvaja, a ne da spaja. Postoji vrlo bogat sadržaj, ali osoba ponekad ne može pronaći

taj sadržaj na jednom mjestu. Mora ga tražiti, i to je postajalo sve naglašenije. Shvatila sam da postoji potencijal da se uradi nešto u tom pogledu i upravo tada smo počeli s dobrim iskustvom Paratissime u Torinu (2014) i replicirali njihovu predstavu ovdje kao uspješan primjer stvaranja jedinstvene i homogene scene koja će sama prirodno rasti.

Bilo je jako puno skepticizma kod svih osoba koje su pozvane na saradnju. Govorili su mi da to nema nikakvu svrhu, da to nije moguće uraditi. Ponekad sam si i sama govorila da sam se prihvatila nečeg što je potpuno ludo, a s druge strane imala sam iznenadne napade inata i prkosa jer sam to doživljavala kao provokaciju. Kod nas postoji ta tendencija da se sve stalno kritikuje, a niko ne pokušava da nešto promijeni.

Prevladava mišljenje da se ništa ne može postići, kao da živimo na mjestu koje je odsječeno od svijeta, a zapravo postoje brojni ljudi s iskrenom namjerom i interesom da doprinesu drugačijem ishodu. Na početku je to tretirano kao alternativni događaj tokom kojeg se ljudi povezuju s umjetnošću i

pogrešno je shvatano, ali je kasnije preraslo u događaj tokom kojeg se mogu pronaći nove stvari, novi talenti i pojedinci.

Šta je glavni cilj festivala i šta je poruka koju želite poslati? Smatrate li da ona dopire do publike?

Poruka koju želimo poslati, posebno u Makedoniji, jest da je odlično razvijati konkurenciju, ali kolektivna odgovornost u bilo kojem polju, a posebno u ovom, ključna je za podizanje standarda o tome kako se stvari predstavljaju i kako se to komunicira s publikom, te kako se novi potencijali i inovacije iznose u svemu čime se bavimo. Šaljemo poruku da je stvoren prostor i da je dato vrijeme u kojem trebamo dokazati da je moguće i može funkcionirati, te da to treba biti nešto što će rasti. Međutim, ne želim da vidim samo rast po sebi, želim da vidim rast svih koji vjeruju da mogu doprinijeti. Iskreno smatram da je ova poruka dosegla do publike.

Zašto multikulturalni festivali imaju poteškoće da privuku umjetnike s Balkana?

Mislim da mi na Balkanu općenito imamo tendenciju da se međusobno potcjenjujemo, a prevladavajuće je mišljenje da je sve što dolazi sa zapada ili izvan Balkana bolje od onoga što se može postići na Balkanu i da ništa što se radi ovdje ne može da se poredi s drugačijom scenom.

Činjenica je da su naši resursi ograničeni, da zaostajemo za mnogim stvarima koje nisu vezane za to da li možemo surađivati ili ne. Imam utisak da se međusobno izbjegavamo, da želimo ići dalje misleći da je neko drugi bolji i zna više od onoga što mi možemo znati ili učiniti.

Po mom iskustvu, iskreno, ne mogu reći da postoji razlika u kvaliteti i ozbiljnosti i profesionalnosti makedonskih, balkanskih i svih drugih autora i scena. Postoji drugačija vrsta izražaja ili drugo sredstvo izražavanja, ili donekle drugačija formulacija.

U određenim dijelovima može biti hrabrija ili drugačija, jer su uslovi drugačiji, ali nismo ništa manje sposobni ili nazadni u odnosu na ono što možemo podijeliti. Na Balkanu imamo skoro iste probleme, koji se blago razlikuju od zemlje do zemlje, a ako

bi postojala alijansa u tom smislu mislim da bi se balkanska scena puno brže probila. Međutim, svako svoj problem smatra najvećim i misli da ga niko drugi ne shvata.

Kako umjetnost utiče na način na koji se suočavamo s prošlošću?

Mislim da je to ovdje na Balkanu puno više izraženo zbog raspada Jugoslavije i odvajanja zemalja. Svi mi imamo kolektivnu i zajedničku prošlost, što možda nije tako izraženo kod ovih generacija, ali se i dalje prenosi s generacije na generaciju, posebno putem sjećanja na protekle dane. Smatram da ovakav događaj pomaže, a posebno konfrontacija, da se one stvari koje se vide kao razlike, kada se ujediniamo u jednom prostoru i nađemo u određeno vrijeme na određenom mjestu, zapravo nisu razlike, već prednosti. Pretpostavljam da je za svaku državu zapadnog Balkana suočavanje s prošlošću drugačije, naravno zbog drugačijih okolnosti. Međutim, mislim da se ovi stereotipi i nesporazumi mogu vrlo lako prevazići kada se njima bavi na događajima poput ovog, jer je atmosfera neformalna, vezana za estetiku, i prelazi okvire svakodnevnih političkih dešavanja iako mnogi autori, naravno, svojim radovima prenose svoja politička, nacionalna i rodna tumačenja. Općenito se bave istim egzistencijalnim pitanjima, istim razmatranjima, istim globalnim kontekstom. Tokom festivala se druže, nema jezičkih barijera, i nikada nije bilo nikakvih problema.

Zašto se umjetnička scena u Makedoniji ne suočava s prošlošću?

Mislim da ona to čini, ali na drugačiji način. Smatram da se to ne treba tretirati površno, da je rješavanje tog pitanja i postupanje prema njemu u okviru kulture i umjetnosti nešto što treba biti podržano istraživanjem, konfrontacijom, koja treba obuhvatiti nekoliko godina, tako da se na kraju postigne jasan rezultat. Svaki površan odnos prema ovom problemu suočavanja s prošlošću ima tendenciju da stvori dodatne probleme, a ne da ih riješi. Razlog zašto se čini da se kultura i umjetnost ne bave ovim pitanjem je u tome što je to istraživački proces, on počinje od istraživanja nas samih, odnosno samosvijesti, a onda ide na druge i zatim se kreće od jednog kolektiva ka drugom. Tema je previše složena da bi bila uobičajena. Ne želim reći da ne treba postati učestalija, ali mislim da joj treba posvetiti posebnu pažnju, jer sam sigurna da lična perspektiva ovdje ne treba biti prodorna, već u većoj mjeri otvorena. Suočavanje s prošlošću treba biti u skladu sa suočavanjem s budućnošću. Treba biti nešto što je podržano esencijalnim razmišljanjem, ne samo o nečemu što će biti rečeno ili izloženo, i samo predstavljeno, jer je to površno i stvara više zbunjenost nego što nudi određenu konfrontaciju.

Kako će ovaj festival promijeniti situaciju?

Mislim da se ona mijenja, jer ne postoji proces izbora autora koji će predstavljati svoj rad. Bez obzira na njihov spol, starost, format, sredstvo izražavanja ili zemlju porijekla. Pojedincima se nudi mogućnost za konfrontaciju upotrebom prostora koji nudi izložba i kontekst, kao i publika koja omogućava bavljenje, komunikaciju i interakciju na ove teme. Apsolutna otvorenost, što je demokratska odlika izložbe, nudi pravi prostor za sve da samostalno prerađuju ona pitanja koja su ključna za sve. Bavljenje prošlošću je nešto što, po meni, treba biti lična inicijativa.

IZVOR: IN SITU

Kako ocjenjujete kulturnu i umjetničku scenu u Makedoniji?

Mislim da je Makedonija općenito nedovoljno razvijena s obzirom na to da je najvećim dijelom fokusirana na Skoplje. Postoji mali broj događaja izvan Skoplja, ali smatram da su događaji izvan Skoplja uspješni i da samo dokazuju da ih treba češće organizirati. Postoji nedovoljna komunikacija između organizacija koje se bave kulturom i umjetnošću i postoji i otpor zbog konkurencije ili neznanja, ali mislim da je tokom zadnjih četiri-pet godina došlo do izuzetnog napretka u pogledu količine i kvalitete. Kada govorimo o kvaliteti, mislim da imamo još puno prostora za poboljšanja. Ali to ne znači da ono što se trenutno plasira na tržište nije kvalitetno, upravo suprotno, kvaliteta je tu; međutim, s obzirom na nedostatak sredstava i uslijed izolacije koju smo dijelom sami skrivili, a dijelom je rezultat eksternih faktora, postoji manje eksperimentiranja i manje inovacija nego što bih ja lično rado vidjela. Imam utisak da su stvari ponekad relativno jednoobrazne, iako to ne umanjuje kvalitetu onoga što se predstavlja. Nedostaju mi eksperimentalni elementi, posebno s obzirom na razvijenu tehnologiju, jer ne mislim da su tako nedosežni ili problematični. Smatram da su ljudi previše zauzeti političkim dešavanjima i da im to oduzima kreativnost. Umjetnost je uvijek bila medij koji je najviše napredovao tokom najgorih i najtežih vremena, a najmanje tokom prosperitetnih vremena.

UMJETNOST SUOČAVANJA S PROŠLOŠĆU

Dardan
Hoti

Jedan od najvećih izazova danas je odgovarajuće pristupanje različitim problemima koji utiču na srž društva. Kada je prošlost zaključana u ladici historije, sadašnjost je opterećena i nema prostora za promjenu. To je često posljedica političkog uplitanja, jer je za političare zgodno da pišu historiju u svrhu specifičnih interesa ili, kao što je to slučaj s Kosovom, kada se o takvim temama nastoji šutjeti kao rezultat nepodizanja glasa zbog stigmatizacije ili mentaliteta. Kada se čini da su svi putevi zatvoreni, umjetnost je ono što može dovesti do promjene. To se pokazalo širom svijeta, uključujući i Kosovo. Posljedice nedavnog rata – hiljade mrtvih, spaljeni i uništeni domovi, žrtve seksualnog nasilja, u potpunosti devastirana privreda – još uvijek su vidljive dva desetljeća kasnije. Umjetnost se često koristila kao način za prevazilaženje ili nošenje sa stvarnošću koja se desila. Dobar primjer ovog aspekta je instalacija kosovske umjetnice s adresom u Londonu Alkete Xhafa-Mripa. Izložba “Mislim na tebe” postavljena je 2015.

na stadionu u Prištini, a govorila je o jednoj od najosjetljivijih tema u poslijeratnom kosovskom društvu. Dala je glas onima koji su godinama šutjeli: bavila se temom žrtava seksualnog nasilja na Kosovu. Prikupljanjem haljina od žrtava, koje prvi put nisu osuđivane za “zločin” koji nisu počinile, žrtve i druge žene koje su iz solidarnosti donirale haljine dovele su do toga da je cijeli svijet govorio o njima. U ovom slučaju, ne samo da je kosovsko društvo otvorilo oči pred krajnje osjetljivim pitanjem već se i glas ovih žena čuo puno dalje.

Xhafa-Mripa samo je jedna od brojnih umjetnika/ca koji su se putem umjetnosti uspješno dotakli takvih vrlo važnih tema. Poznata kosovska pjevačica i arhitektica Eliza Hoxha još je jedan takav primjer. Nedavno je predstavljala Kosovo na Venecijanskom bijenalu arhitekture sa svojom instalacijom “Grad je posvuda”. Hoxha je arhitektonski i umjetnički aspekt Paviljona Kosova povezala svojom prezentacijom koja je donijela historijsku retrospektivu zemlje. Dotakla se devedesetih godina, kada se razvijao paralelni sistem obrazovanja u zemlji.

Foto krediti: Korab Krasniqi

Za nju je umjetnički izražaj (bilo kojim sredstvom) ključan za rješavanje različitih društvenih pitanja, bilo da su to pitanja prošlosti, tabu teme ili drugi problemi koji su izraženi u društvu.

“Umjetnost u ovom kontekstu često pokreće debate na vrlo blag i nenametljiv način i stvara novo utočište za prošlost, bol i brojna neizgovorena pitanja koja su rezultat društvenog mentaliteta. Umjetnici se često dotiču pitanja o kojima društvo nije spremno da govori ili djeluje”, kaže Hoxha, koja se tokom protekla dva desetljeća koristila umjetnošću kako bi pokrenula pitanje nestalih iz prošlog rata na Kosovu i žena silovanih tokom rata. “Govoreći o zadnjem projektu – taj proces je trajao dvije godine, uključujući istraživanje i raspravu s akterima u cilju razumijevanja suštine ovog pitanja, uz stalno vođenje računa o osjetljivosti projekta. U vrijeme kada mnoga udruženja rade s ovim ženama već godinama, ali ne govore u javnosti, ovaj projekt je prekinuo tišinu i otvorio vrata za mnoge druge nove javne događaje vezane za ovu temu”, kaže Hoxha. Prema njenom mišljenju, umjetnost istovremeno služi da pomogne u procesu suočavanja s prošlošću te njenom sjećanju u kreativnijem formatu. Hoxha smatra da je važno razmišljati o prošlosti i osigurati rasterećenje u vezi s brojnim pojedinačnim i kolektivnim pitanjima. Učinci umjetnosti mogu biti raznoliki. “Ponekad da bi se razbili tabui, ponekad da bi se potakle debate,

ponekad da bi se proces pokrenuo ka naprijed, ponekad kako bi se dao glas marginaliziranim licima, ponekad kako bi se mobiliziralo i osvijestilo, ponekad kako bi se zabilježilo i zapamtilo, i slično”, kaže Hoxha, koja je prije samo mjesec dana sa svojom izložbom postala dio festivala koji se održava u Beogradu, a čiji je glavni cilj suočavanje dvaju naroda – Albanaca i Srba – s prošlošću. Iako se u zemlji bavilo mnogim temama vezanim za historiju devedesetih godina, jasno je da se može uraditi puno više u ovom kontekstu. Činjenica da je Hoxha zaustavljena na granici dok je putovala zajedno s timom festivala “Mirëdita, dobar dan”, kao i da su joj kasnije oduzete neke od njenih fotografija, jasan je pokazatelj ove situacije. Prije par dana skoro ista sudbina zadesila je umjetničkog kritičara i analitičara Shkelzena Maliqija, kojem je zabranjen ulazak u Srbiju. On je putovao tamo kako bi promovirao monografiju o 20 godina umjetničke saradnje Beograda i Prištine, koja se fokusira na izložbu 1997 “Përtej” koju je Maliqi prvi put otvorio u Beogradu sa četiri kosovska umjetnika.

“Umjetnost se može koristiti kao medij, ali u tom slučaju postoji rizik da će postati alat propagande i služiti za ideologije i politike, te se na taj način degradirati, čak i kada se to pravda ‘dobrim namjerama’, rekao je Maliqi. Po njemu se umjetnost ne koristi za suočavanje s prošlošću, već umjetnost koristi prošlost, kao što to čini i s drugim temama kao “sredstvom” za izradu

Eliza Hoxha tokom predstavljanja Kosova na Venecijanskom bijenalu arhitekture sa svojom instalacijom "Grad je posvuda".

Autorica: Majlinda Hoxha, Paviljon Kosova

umjetničkih radova i artefakata. "Ono što historija ili moral rade da bi objasnili prošlost nešto je što umjetnost ne mora, jer u suprotnom postaje ilustracija. Umjetnost traži dubine, složenu jedinstvenost prošlih ili sadašnjih događaja, čak i u dimenzijama koje nisu kognitivne i poučne, ali predstavljaju uzvišeno iskustvo cjelokupnosti životnih situacija. Aristotel je takvo iskustvo nazvao katarzom ili oslobađanjem emocija, šokom razumijevanja/nerazumijevanja misterije života sa aspektima koji istovremeno mogu biti tragični, sretni, komični i slično", kaže Maliqi.

Pored umjetničkog izražaja kroz fotografiju, instalacije ili likovne umjetnosti, još jedno vrlo važno sredstvo je pozorište. Poznati kosovski dramaturg Jeton Neziraj već je radio neke drame kojima preispituje prošlost. On kaže da kada takva drama postane javna, bilo kao publikacija ili na bini, ona na određeni način navodi publiku da se suoči s prošlašću o kojoj se u njoj govori. Za njega je "umjetnička" konfrontacija vrlo važna.

"Naravno, zapravo bih čak rekao da oblici umjetničkog izražaja bilo koje umjetničke discipline ostaju najefikasniji medij za suočavanje s prošlašću. A posebno pozorište. Naravno, pozorište ne polaže pravo na istinu, odnosno polaže pravo na 'umjetničku istinu'. Pozorište postavlja pitanja, a kada se ta pitanja odnose na prošlost, posebno to čini u slučaju prošlosti koja nije na odgovarajući način otkrivena, koja je skrivena iza mitova, prepuna neistinitosti, preopterećena lažnim sjajem, sa zločinima o kojima se niko ne usuđuje govoriti itd.", kaže Neziraj, koji to čini svojom dramom "Carla Del Ponte pije chai latte od vanilije u Prištini" ili "Drama sa četiri glumca", "Bordel Balkan" itd.

"Pozorište postaje neophodni forum koji postavljanjem pitanja nastoji 'očistiti' društvo od prošlosti i istovremeno podići svijest o budućnosti. Drugim riječima, pozorište nastoji da podsjeti društvo na prošlost i tako ga poboljša, učini ljudskijim, tolerantnijim, kako se prošlost ne bi ponovila", kaže Neziraj. To samo dokazuje da umjetnost ima moć da društvo učini svjesnim svoje prošlosti kako je ne bi ponovilo. U ovom slučaju to je "problematična" prošlost koju društvo često potiskuje, krije se od nje i nema snage da se suoči s njom.

Kampanja okončanja krvnih osveta

1990- 1991

Usmena historija i sjećanje

PRIKAZANO JE U GALERIJU UMETNOSTI
U PEĆI, OD 25. APRILA DO 21. MAJA 2018.

EREMIRE KRASNIQI, ORAL HISTORY KOSOVO

Kampanja okončanja krvnih osveta

Kampanja okončanja krvnih osveta počela je 1990. kao poziv na jedinstvo među kosovskim Albancima. Kada je Milošević došao na vlast, ukinut je Ustav iz 1974, što je Kosovo učinilo ranjivim na prostoru koji se još uvijek smatrao jugoslavenskim. Ova kampanja imala je ulogu emancipacije, pozivajući na ujedinjenost i oprost, i potičući ljude da zauzmu drugačiji politički stav. Ona je prepoznala kako se tradicionalni albanski kodeks časti zloupotrebljavao da bi se Albanci prikazali kao manje civilizirani ljudi u Jugoslaviji.

Cilj je bio da se svi obrazovani ljudi obrate svojim zajednicama i potaknu porodice da se izmire nakon

krvnih osveta, uz naglasak na uključivanje studentica u proces medijacije. Proces medijacije obično je održavan u odama (muške prostorije), u koje žene do tada nisu imale pristup. Kampanja je ženama dala pristup ovim prostorima kojima dominiraju muškarci i ovom domenu moći. Kampanja je na različite načine delegitimizirala organe koji su održavali kodeks časti i omogućila ljudima da promijene svoje shvatanje časti u svojim zajednicama.

Albanci koji žive u inostranstvu sa sobom su ponijeli kodeks časti i nisu se nikada izmireli nakon svojih krvnih osveta do dolaska delegacije stručnjaka za izmirenje s Kosova koju je predvodio Anton Cetta i

Fotografije: Izložba Kampanja okončanja krvnih osveta u periodu 1990.-1991. održana je od 25. aprila do 21. maja 2018, rodno mjesto kampanje je Peć (Oral History Kosovo)

Proces medijacije obično je održavan u odama (muške prostorije), u koje žene do tada nisu imale pristup. Kampanja je ženama dala pristup ovim prostorima kojima dominiraju muškarci i ovom domenu moći. Kampanja je na različite načine delegitimizirala organe koji su održavali kodeks časti i omogućila ljudima da promijene svoje shvatanje časti u svojim zajednicama.

koja je pozvana u SAD kako bi mirila porodice u New Yorku i Detroitu.

Rezultat toga su hiljade pomirenja i oslobađanje porodica dužnosti koju definira kodeks časti: osvete i prolivanja krvi. Čin oprosta osigurao je određeni nivo sigurnosti u javnom prostoru u manjim zajednicama na Kosovu, koji je u to doba nedostajao zbog Miloševićevog režima. Utjecaj kampanje bio je tako širok da su je čak i ljudi u inostranstvu pomno pratili i mirili se.

Kako bi kampanja mogla biti korištena kao primjer danas

Kampanja za okončanje krvnih osveta izvanredna je

priča na osnovu koje je moguće doći do brojnih važnih lekcija, uključujući oprost, čast i solidarnost. Ova priča oličenje je vrijednosti i kulturnih procesa koji postavljaju bezvremenska pitanja – oni možda danas ne zaokupljaju našu pažnju, ali se na njih može uvijek iznova pozvati kada se razmišlja o tome šta čini naš osjećaj za čovječnost i koje vrijednosti zajednicu drže na okupu.

Međureligijski element ponovo postaje ozbiljno pitanje u ovoj regiji – pitanje kojem je neophodno pažljivo pristupiti. Kampanja za okončanje krvnih osveta u velikoj mjeri se oslanjala na paradigmatu nacionalnog buđenja iz 19. stoljeća da je “albanska vjera albanstvo”,

i to je ono što je nastojala predstavljati tokom 1990-ih: jedinstvo iznad svega, uz naglasak na albanskom jeziku kao homogenizirajućoj komponenti nacije.

Ona potiče na rješenje koje je jednostavno, a ipak ga je teško postići, vrednuje ono što nas spaja, a ne ono što nas razdvaja.

Rješenje zavisi od konteksta i zbog toga je uspješno, ali ne vidim kako bi se to moglo primijeniti u drugim kulturološkim kontekstima, i to zato što je većina balkanskih zemalja homogenizirala svoj nacionalni identitet oko religije, a ne jezika, a religija često postaje osnova za isključenje u kontekstima u kojima religija ima primat nad kulturom.

Vođenje projekta

Aktivisti i članovi porodica koje su oprostile bili su u centru narativa izložbe. Tokom faze organiziranja projekta bilo je važno izbjeći glorificiranje ili uzdizanje određenih ličnosti, ali je od značaja bila i komemorativna dimenzija, što je uobičajen pristup kod izložbi.

Ove odluke koje donosi kurator ne treba tumačiti kao nedostatak poštovanja prema glavnim akterima kampanje, već kao način humaniziranja priče i njenog otvaranja za druge priče, sporedne zaplete i likove.

Nastojanje je išlo u smjeru da se stvori veći prostor za zanemarene protagoniste; žene su bile ključne za ovaj pokret, a iako se nalaze na stotinama fotografija kampanje pomirenja nekako se niko ne sjeća njihovih imena, a jedva da neko ima priču u koju su uključene. Odbacivanje komemorativne dimenzije izložbe bilo je rješenje koje je vezano za način kako ja shvatam savremenu historiju; historiju koje se sjećamo i s kojom interagiramo, i koja ima utjecaja na današnje svjetonazore.

Ne doživljam je kao statičnu, te je stoga nemoguće memorijalizirati jedan narativ i graditi sjećanje i iskustva na jednom stajalištu.

Manjkava i promjenjiva priroda samog sjećanja bila je izražena u narativu izložbe i kuratorskim rješenjima koje sam ponudila.

IZVOR: ORAL HISTORY KOSOVO

Izgradnja zajednice sjećanja

Bilo je važno izgraditi zajednicu sjećanja. Mislim da smo to postigli. Izložbu su svakodnevno posjećivale osobe koje su bile dio kampanje, ali koje Inicijativa za usmenu historiju, koju čini mali tim ljudi, nije imala priliku sresti. Međutim, izložbeni prostor je postao mjestom susreta gdje su mogli da pregledaju album slika koje su skupljene od svih ljudi koje smo intervjuirali. Ti susreti doveli su do nastanka novih priča i mjesta pomirenja.

Intervjui o usmenoj historiji

Metodologija vođenja intervjuja o usmenoj historiji intersubjektivna je proces u okviru kojeg osoba koja vodi intervju i govornik ulaze u proces koprodukcije. Pričanje priča je veliki dio procesa intervjuiranja. Kao osoba koja vodi intervju, izložena sam pričama i slikama, a ovi lični susreti postaju način za stvaranje znanja o našoj zajednici. Naravno, ono o čemu razmišljate kao istraživač i kurator jest kako stvoriti narativno okruženje i omogućiti drugima da postoje u ovim prostorima. Prilikom odabira prostora za izložbu koja se zasniva na istraživanju glavna stvar je da se publika ne optereti s previše informacija, ali i da joj se da dovoljno informacija da se podrži radoznalost i otkriće.

Umjetnost i prošlost

U određenim prilikama koristim kuratorske strategije koje se tradicionalno smatraju uobičajenim u svijetu umjetnosti, ali neobičnim za izložbu utemeljenu na historiji. U ovakvim slučajevima historija pomaže da se prenesu brojne informacije te govori više kroz manje sredstava. Isto tako, umjetničke strategije dozvoljavaju određenu mjeru nesigurnosti jer cijene proces produkcije, a ponekad skrivanje teških pitanja i njihovo prenošenje upotrebom strategija koje dolaze iz svijeta umjetnosti odjednom humanizira određena pitanja i podiže svijest o njihovoj nesavršenosti. Smatram da je važno prihvatiti tako nešto u izložbenom prostoru jer to izložbu čini izvedbenim prostorom u kojem i publika jednako može proizvoditi znanje.

Umjetnost i kultura kao alat za bavljenje prošlošću

U našoj regiji pitanja koja se odnose na prošlost uvijek su teška. Upotreba kuratorskih strategija za predstavljanje sadržaja način je koji pitanja održava otvorenim za diskusiju i ostavlja prostor za više od jednog narativa. Kultura i ono što crpimo iz nje pomaže nam da shvatimo vlastiti kontekst u kojem radimo. Oni sasvim sigurno utječu na moj osjećaj odgovornosti prema narativu koji pokušavam prenijeti. Moj kuratorski pristup dosta je interdisciplinarni, tako da ne vidim jasno te podjele između disciplina. Dopuštam da me istraživanje vodi

kao kuratoricu; pokušavam da rješavam potrebe sadržaja s kojim radim, a sadržaj istraživanja diktira način kako će nešto biti prikazano. Međutim, pronalazak načina za prikaz materijala odražava istraživanje i naglašava važne aspekte istraživanja. Naravno, ova dimenzija, koja je vizuelna, a ipak blisko vezana za sadržaj, vrlo je važna, jer zavisno od toga kako se sadržaj predstavlja to može dovesti ili ne dovesti do odnosa između publike i samog istraživanja.

Reakcije na izložbu

Kod svake muzejske izložbe nastoji se imati dio u kojem posjetioci mogu praviti selfije i objavljivati ih na internetu. Izložba je imala glavni zid na kojem se nalazila velika fotografija okupljanja u svrhu pomirenja u Naberjganu, selu u općini Peć. Fotografija je prikazivala veliku grupu ljudi koja gleda u pravcu onih koji se navodno mire, jer ne vidimo u šta gledaju, ali tumačimo situaciju na osnovu lica ljudi.

Odabrala sam tu fotografiju jer predstavlja zajedništvo tog trenutka i želju da se bude njegovim dijelom.

Posjetioci, od kojih je većina iz Peći, prepoznali su osobe s fotografije, što je bila interaktivna dimenzija fotografije koju nisam namjerno nastojala ostvariti ili predvidjela.

U većini slučajeva glavni zid je korišten kao pozadina s fotografijom sa sastanka pomirenja koju su posjetioci rado birali da se uklope u nju tokom slikanja.

Autor: Vladimir Miladinović

"KO200436 (23 Jul 1999) Mesto (KV/004)." Ugljen na papiru, 188x151cm, 2018

IMAGINACIJA KAO SREDSTVO ISTINE

MILENA POPOVIĆ

Je novinarka iz Beograda. Pokriva širok opseg društvenih tema, a fokus njenog novinarskog rada u najvećoj meri je usmeren na oblast suočavanja sa prošlošću. Osim pisanja medijskih članaka, bila je angažovana i kao koautorka dokumentarnog filma "Albanke su naše sestre" moć istini koju.

Proces građenja nacionalnog identiteta u Srbiji nakon razaranja Jugoslavije ostao je uskraćen za sve po društvo, zajednicu i pojedince neugodne i teško svarljive činjenice. Prostor prepun društveno neobrađenih, traumatičnih događaja iz nedavne prošlosti, međutim, od zvaničnog narativa preuzela je

umetnost. Paradoksalno, ali kada činjenice izgube vrednost, imaginacija koju ona kreira jedina ima moć da dopre do istine.

Dok se politička amnezija trudi da iz kolektivnog sećanja potisne otkrivanje masovne grobnice u Batajnici gde su pronađena tela ubijenih Albanaca na Kosovu, dvojica autora iz Beograda – Ognjen

Glavonjić i Vladimir Miladinović, svako svojom umetničkom intervencijom, uspeva da prodre u taj neosvojivi svet samoporicanja, negiranja i ignorisanja.

Da li se i kako nosimo sa odgovornošću za počinjeni zločin centralno je pitanje koje otvara igrani film

“Teret”, scenariste i reditelja Ognjena Glavonjića. Kroz priču koju je Glavonjić snimio, vozač hladnjače, prolazeći kroz nepoznate predele, prevozi tela ubijenih ljudi sa jedne na drugu lokaciju, dok se istovremeno bori sa pitanjem želi li ili ne da sazna šta je to što prevozi. Domaća publika još uvek nije imala priliku da ga vidi, ali je film prikazan na ovogodišnjem Kanskom filmskom festivalu.

U dugogodišnjem procesu stvaranja ovog projekta nastao je i Glavonjićev dokumentarni film “Dubina dva”. Ista tema, ali drugačija perspektiva.

“Dubina dva” je, upravo, naziv tajne operacije premeštanja tela ubijenih civila u selu Suva Reka na Kosovu u masovne grobnice u Srbiji.

U ovom filmu se prepliću neimenovana svedočanstva iz sudskih arhiva i snimci predela u kojima su se zločini dogodili. Ključni akter filma je, zapravo, naracija koja gledaoce uvlači u lični prostor zamišljanja, kreiranja i doživljaja samog događaja.

Ovi filmovi su, kako je autor objasnio, prostor i prilika da progovori o ljudima, događajima i mestima koje smatra skrajnutim, skrivenim,

prećutanim i zaboravljenim. Taj spoj neznanja i nezainteresovanosti okoline za ovu priču uticao je na postavljanje i formulisanje mnogih pitanja koja su ga, kaže, vodila ka filmovima, prvo jednom, a zatim, neplanirano, i onom dokumentarnom.

Prostor imaginacije “problematične” prošlosti svojim radovima pokušava da stvori i vizuelni umetnik Vladimir Miladinović. Naime, sudske procese, birokratske zapise, dokazni materijal, spiskove pronađenih predmeta na osnovu kojih su identifikovana tela iz masovne grobnice u Batajnici dugotrajnim procesom precrtavanja i vernog kopiranja on uobličava u crteže.

Seriya radova pod nazivom “Uznemirena tla”, u okviru koje je umetnik kreirao pejzaže interpretacijom forenzičkih fotografija, slično kao i kod Glavonjićevog filma, podstiče nas da sami zamislimo kako su one nastale.

Prevodeći arhivski materijal u polje umetnosti, Miladinović, kako sam objašnjava, ukazuje na značaj potisnutih ili izbačenih narativa iz prošlosti u procesima uspostavljanja odnosa u sadašnjosti. Pored pitanja o istorijskoj odgovornosti, umetnik svojim radovima pokreće i pitanje odnosa teksta i slike, odnosno svedočenja i zamišljanja. Koliko nam zapravo svedočenje o traumatičnoj prošlosti govori ako nismo u mogućnosti da zamislimo? Da li nam je dovoljna faktografija dokaznog materijala da bismo verovali?

Miladinović, zato, svojim radovima postavlja i pitanje šta nam dokazi koje imamo govore i kolika je njihova moć. Umetničkom intervencijom preispituje šta možemo, dalje, kao društvo da uradimo sa nasleđem ratne prošlosti.

Dok zvanična istorija stvara ono što je prihvatljivo, umetnost nam, dakle, nudi alternativni prostor za tumačenje prošlosti i vraća moć istini koju je izdalo društvo.

Autor: Vladimir Miladinović

“ACE68570R0000253363 Fotografija

mesta na kome je pronađeno telo svedokovog oca” Ugljen na papiru, 188x151cm, 2018

Blago Skoplja:

Stara čaršija

VENHAR
RAMADANI

Kako bolje upoznajete Skoplje i tradiciju glavnog grada Makedonije tako stičete osjećaj da postoji velika podjela u gradu, da je život u Skoplju podijeljen na osnovu etničke pripadnosti – na ‘albansku stranu’ i ‘makedonsku stranu’. To je način kako se Skoplje često vidi, međutim to ne odražava stvarnost.

Stvarnost je drugačija, bogatija i dostojanstvenija, uz živost ljudi koji imaju prioritet nad načinom na koji država organizira svoj sistem. S dostojanstvenijom organizacijom zajednica u budućnosti, što je cilj, čak i Skoplje će postati zvanično inkluzivno i nuditi život za sve.

Sve što je potrebno jest da se to uoči, da se uzme primjer života u Staroj čaršiji u Skoplju. Fina minijaturna verzija grada – bogata, puna života i dešavanja, gdje ljudi žive i rade zajedno. Skoplje ima nekoliko blaga, ali Stara čaršija pripada svima – Albancima, Makedoncima, Turcima, Romima, Srbima, Vlasima, Bosancima i drugim zajednicama. Stara čaršija pripada i turistima, koji dolaze na čaj i ukusne kebabе. Pripada i vjernicima, koji posjećuju njene džamije i crkve, i zaljubljenicima u historiju, koji posjećuju tvrđavu u Skoplju, a koja je sama po sebi jedinstveno blago iz starih vremena.

Autorica: Kristina Lozanovska

Autorica: Kristina Lozanovska

Stara čaršija povezuje različite dijelove Skoplja. Uspostavljena je ne samo kao most koji povezuje nego i kao važno mjesto za razvoj Skoplja. Ulica zlatara, zanatlija koji izrađuju filigran, stare narodne nošnje svih etničkih grupa u Makedoniji – sve to obogaćuje ljepotu ovog kulturnog dijela grada. “Čaršija je Makedonija, Makedonija je čaršija”, lokalna je izreka koja sažima njenu važnost kroz historiju.

Prilikom istraživanja Makedonije na internetu pretraga vas odmah vodi do Stare čaršije u Skoplju, koju turisti preporučuju kao mjesto koje impresionira – njena toplina, raznolikost i duša mogu se osjetiti na svakom kamenu kaldrme starih ulica. Trip Advisor je rangira kao sedmo od deset najboljih mjesta koja treba posjetiti u Makedoniji.

Stara čaršija smatra se “dijamantom” Skoplja zbog svog kulturološkog bogatstva, ekonomskih i društvenih kvaliteta. Smatra se dijamantom zbog toga što objedinjuje društveno bogatstvo i etničke razlike te predstavlja most između starog i novog Skoplja. Dijamantom u koji su brojne generacije ugradile svoje porodice i čija poduzeća su gradila privredu zemlje.

Popločane ulice do sada su se mogle zamijeniti bezbroj puta, ali njihova kulturna vrijednost za Staru čaršiju ne može se zamijeniti, a to samo pokazuje kako njena bogata historija ima pozitivan utjecaj na budućnost. Popločane ulice vam odaju utisak da ste na Istoku, a duh Stare čaršije vas ipak ubjeđuje da postoji mogućnost razvoja i duh Zapada. Ove ulice vode do tvrđave, do pijace poznate pod nazivom Bit-pazar, te do džamija, crkava,

sinagoga, muzeja, stražarskog tornja i drugih historijskih građevina.

U Staroj čaršiji nalazi se i statua Skenderbega, albanske nacionalne ličnosti, kao i Filipa II Makedonskog. Brojni različiti historijski periodi i vjerska uvjerenja nikada nisu bili razlogom etničkih, vjerskih, kulturnih ili državnih konflikta. Svi žive u harmoniji, ujedinjeni životom i radom u području koje je najveće blago Skoplja.

Iako državni organi nisu investirali puno u Staru čaršiju, ona je preživjela bez institucionalne podrške zahvaljujući duhu onih koji je vole i žive od nje. Prije nego što se nađe dijamant, on godinama može ostati skriven ispod zemlje. Poslovni ljudi, zanatlije, umjetnici i građani su Staru čaršiju održali živom.

UNESCO ju je uvrstio na svoju listu zaštićenih područja, a Makedonija je 2008. donijela poseban zakon o Staroj čaršiji. Iako je zvanično podržana ovim zakonom, Stara čaršija nije bila predmetom velikih investicija ili zaštite od onih koji je na različite načine oštećuju. Ipak, dijamant Skoplja štite ljudi koji tamo odlaze svaki dan.

Ovaj dijamant snažno štite njegovi građani bez obzira na njihovu nacionalnost. Štiti ga i prošlost i budućnost. Štiti ga Bog, bez obzira na vjerska uvjerenja. Štite ga ruke radnika koji usred dana piju čaj i nadaju se boljim danima.

Iako se nalazi u središtu modernog Skoplja i iako je melanholično okrenuta ka prošlosti, Stara čaršija žustro brani svoje neiscrpno bogatstvo. Njena kultura, duh i koncept koji uključuju zaštićeni su. Svi na jednom mjestu za zajedničku i svijetlu budućnost.

Život za sve u Makedoniji je novi duh Makedonije. Baš poput Stare čaršije, koja je ostala ovdje od početka. Trebalo je više od 27 godina da bi neko “uzeo” duh Stare čaršije i zapisao ga u vidu nacionalnog političkog programa, a onda pokušao da ga provede. Vrlo je jednostavno, trebaju uvažiti iskustvo svih koji uživaju u Staroj čaršiji i stvoriti funkcionalnu državnu strukturu prema njoj.

Dijamant je nađen. Zapravo, on je već postojao. Jednostavno ga nismo mogli vidjeti. Ali sada ga vidimo. Počeo je sijati! Svjetlo dijamanta nas ranije nije zasljepljivalo jer smo bili pod utjecajem negativnih stvari i gledali smo samo u tamu.

IMPRESSUM

GLAVNA UREDNICA:

Vanessa Robinson-Conlon

UREDNIČKI TIM:

*Sunita Dautbegović-Bošnjaković,
Vjera Ruljic, Martin Filipovski, Vjollca
Islami Hajrullahu, Nehari Sharri*

AUTORI:

*Borka Pavičević, Elma Selman,
Erëmirë Krasniqi, Dardan
Hoti, Milena Popović, Milenko
Bogdanović, Simona Atanasova,
Venhar Ramadani*

PRELOM I ŠTAMPA:

Envinion

PREVOD

*LBG Communications (albanski),
Bjanka Pratellesi (BHS), Martina
Kimovska (makedonski)*

LEKTURA:

*LBG Communications (albanski
i engelski), Žanet Ristoska
(makedonski), Zinaida Lakić (BHS)*

KONTAKT:

Balkan.perspectives@forumzfd.de

MJESTO OBJAVE

Keln

*Za više članaka i informacija o temi
suočavanja s prošlošću posjetite
našu web stranicu:*

www.dwp-balkan.org

Časopis **Balkan.Perspectives** objavljuje **forumZFD.**

Forum Ziviler Friedensdienst (forumZFD) njemačka je organizacija osnovana 1996. godine. Ona obučava i šalje mirovne stručnjake u konfliktne regije, gdje sarađuju s lokalnim partnerima na promociji mirnog suživota i nenasilnog rješavanja konflikata. Njen strateški partner na Zapadnom Balkanu je Pax Christi iz biskupije Aachen.

U regiji Zapadnog Balkana fokus je na projektima u oblasti suočavanja s prošlošću i podržavanju dijaloga između suprotstavljenih strana. To uključuje projekte medijacije u školama, podršku za civilno društvo ili jačanje kapaciteta medija za konstruktivniji pristup suočavanju s prošlošću.

Ovaj program finansira Ministarstvo za ekonomsku saradnju i razvoj Savezne Republike Njemačke (BMZ).

IZJAVA O ODRICANJU OD ODGOVORNOSTI

Balkan.Perspectives djeluje kao regionalna platforma za konstruktivne debate o suočavanju s prošlošću. Stajališta izražena u ovom časopisu predstavljaju stajališta relevantnih saradnika i ne odražavaju nužno stajalište urednika ili organizacije forumZFD i njenih partnera. Iako izdavači pažljivo provjeravaju web poveznice koje se promoviraju u ovom časopisu, ne može ih se smatrati odgovornim za sadržaj eksternih web stranica.

Kopiranje i daljnja distribucija ovog materijala u štampanom ili elektronskom obliku prihvatljivi su pod uslovom da se tekst ne mijenja i da se na odgovarajući način navodi izvor. Ne naplaćuje se naknada.

**Forum Civil Peace Service |
Forum Ziviler Friedensdienst e. V. (forumZFD)**

● **Ured na Kosovu:**
Sejdi Kryeziu 16 - Pejton
10000 Priština

● **Ured u Srbiji:**
Resavska 16a
11000 Beograd

● **Ured u BiH:**
Branilaca Sarajeva 19 B
71000 Sarajevo

● **Ured u Makedoniji:**
Naum Naumovski Borche 88a
1000 Skopje